

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ BASININDA BİR PROPAGANDA YÖNTEMİ OLARAK YALE YAKLAŞIMI: AĞRI DAĞI İSYANI ÖRNEĞİ (1926-1930)*

YALE APPROACH AS A PROPAGANDA METHOD USED IN THE EARLY REPUBLICAN PRESS: EXAMPLE OF THE MOUNT AGRI REBELLION (1926-1930)

Araştırma Makalesi
Research Paper

Hümeyra TÜREDİ**

Öz:

Propaganda, toplumun herhangi bir konuda ikna edilmesi için kullanılan yöntemlerden biridir. Carl Hovland'ın geliştirdiği Yale Yaklaşımı; *mesaj*, *alıcı* ve *mesajın kaynağı* şeklinde sayılabilecek üç unsuru propagandanın oluşumunda öne çıkarmaktadır. *Mesajın* etkili olabilmesi için korku vermesi, tekrar etmesi, karşı görüşü bildirmesi, duygulara ve gerçeklere aynı anda yer vermesi gerekmektedir. Buradan hareketle, "Erken Cumhuriyet döneminde basının kullandığı propaganda yöntemlerinden biri 'Yale Yaklaşımı' olarak tanımlanabilir mi?" araştırma sorusu ortaya çıkabilir. Böylece Cumhuriyet'in erken döneminde basında kullanılan propaganda teknikleri anlaşılabilir ve Cumhuriyet'in propaganda konusunda geçirdiği aşamaların tetkik edilmesinde ilerleme sağlanabilir. Bu amaçla, Cumhuriyet gazetesinin Ağrı Dağı İsyanı hakkında kullandığı propaganda dili, Ocak 1929'dan Aralık 1930'a kadar iki yıl boyunca içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İnceleme sonucunda, Erken Cumhuriyet dönemi basınında kullanılan propaganda yöntemlerinin Yale Yaklaşımı'na uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Cumhuriyet, Yale Yaklaşımı, Propaganda.

Abstract:

Propaganda is a method used to persuade the public on any subject. Yale Approach developed by Carl Hovland stands out with the features of message, recipient, and source of the message. For the message to be effective, it must give fear, repeat, express the opposite opinion, and include feelings and facts at the same time. Based on this information, "Can one of the propaganda methods used by the press in the Early Republican period be defined as 'Yale Approach'?" research question arises. By finding the answer to this question, the propaganda techniques used in the Early Republican period press can be understood. For this purpose, the propaganda language used by the Cumhuriyet newspaper, about the 1930 Ağrıdagı Rebellion was analyzed by content analysis method.

Keywords: Ağrı, Turkish Republic, Yale Approach, Propaganda.

* Makale Geliş Tarihi: 14.05.2022

Makale Kabul Tarihi: 26.07.2022

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, orcid.org/0000-0002-7332-1353, humeyraturedi@hotmail.com

GİRİŞ

Propaganda kelimesinin, sözlükte “ikna etmek, üretmek ve yaymak” gibi anlamlar taşıdığı görülmektedir (Armağan, 1999: 417). Bir iletişim olgusu olarak ise bir grubun düşüncelerini “etki altına almak” amacıyla yapılan yayınlar olarak ifade edilebilir (Tarhan, 2011: 36). Propaganda faaliyetlerinin özellikle iktidarlar tarafından yoğun olarak kullanıldığını belirtmek gerekir (Hora, 2017). İktidarlar, varlıklarını sürdürebilmek ve meşruiyetlerini sağlayıp kuvvetlendirmek için kitlelerin desteğine ihtiyaç duyarlar. Bu bağlamda, toplumu istenilen yöne yönlendirmek amacıyla propagandanın gücünü kullanmak isteyebilirler (Aydın, 2019: 11).

Pek çok kesim tarafından yüzyıllardır kullanılan propagandanın en önemli amaçlarından biri hedef kitleyi ikna ederek, bu kitlede tutum ve davranış değişikliği meydana getirmektir. İkna konusunu sistematik olarak ilk kez ele alan araştırmacı Carl Hovland (1912-1961) ve arkadaşları olmuştur. Hovland ve ekibi o güne kadar yapılan propaganda alanındaki ikna yöntemlerini araştırmışlar ve laboratuvar ortamında bazı deneyler yapmışlardır. Sonrasında toplumu herhangi bir konuda ikna edebilmek için kullanılacak yöntemleri 1953 yılında “Yale Yaklaşımı” başlığı altında sunmuşlardır. Yale Yaklaşımı’nın o güne kadar sunulan yöntemlerden farkı; mesaj, mesajın kaynağı ve mesajın alıcısı üçlüsünü öne çıkarmasıdır. Yale Yaklaşımı’ndan önce alıcı, pasif olarak görülmektedir. Ancak yeni yaklaşımla alıcıya ilk defa büyük önem verilmiştir ki bu durum propaganda alanında bir çığır açmıştır.

Her tür propaganda faaliyetinin mutlaka “bir teknik ve yöntem bütünlüğü”ne dayanıyor olması, Cumhuriyet döneminde hangi teknikler kullanılarak propaganda yapıldığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır (Çetin, 2014: 239). Propaganda tekniklerinden yola çıkarak, Cumhuriyet’in erken döneminde basında kullanılan ikna yöntemleri incelenebilir. Dolayısıyla “Erken Cumhuriyet döneminde basının kullandığı propaganda yöntemlerinden biri ‘Yale Yaklaşımı’ olarak tanımlanabilir mi?” araştırma sorusu bu makalede irdelenmektedir. Böyle bir çalışmanın yapılmasında, Cumhuriyet döneminde yazılı basında kullanılan propaganda yöntemlerinin yeterince araştırılmamış bir konu olmasının büyük payı vardır. Bu çalışmayla, ulus-devletin inşası sırasında iktidarın basın kanalıyla yaptığı propaganda çalışmalarında ne çeşit teknikler kullanılmasını tercih ettiği ortaya çıkabilir. Böylece incelenen döneme daha kapsayıcı ve farklı bir bakış açısıyla bakılarak, olaylar daha iyi anlamlandırılabilir.

Bu çalışmada, iktidarın desteğiyle kurulan Cumhuriyet gazetesinin Ağrı Dağı isyanı hakkında yaptığı haberler, iki yıl boyunca (1929-1930) içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ağrı Dağı isyanının Şeyh Sait ayaklanmasından sonra Doğu illerinde yaşanan en büyük isyan olması, bu olay üzerinde inceleme yapılmasında etkili olmuştur. Ayrıca isyanın, Cumhuriyet döneminin en uzun süren isyanı olduğu da unutulmamalıdır (Kalafat, 1992: 137). Ağrı Dağı isyanının Cumhuriyet tarihindeki önemi, bu konuda kullanılan propaganda teknikleri konusuna dikkat çekmektedir. Ayrıca literatürde Ağrı Dağı isyanının propaganda açısından incelenmediği de görülmektedir ki böylece dönemin elitlerinin toplumun zihnini nasıl şekillendirmek istediğini anlamak açısından alana önemli katkı sağlanacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI: YALE YAKLAŞIMI

Propaganda, “anlaşılabilir mesajların gönderilmesi ve hedefin tutum ve davranışlarında değişiklik yapılması” şeklinde tanımlanabilmektedir (Tutar ve Yılmaz, 2003: 1). Propagandayı yapan taraf, diğer tarafın kendi fikirlerini ve duygularını benimsemesini istemektedir (Seki, 2017: 10). Dolayısıyla ikna kavramını, propagandadan ayrı düşünmek pek mümkün görünmemektedir. Karşı tarafla bir iletişim gerçekleşmeden, kişinin ikna olmasından bahsetmek zordur ki bu nedenle kitle iletişim araçları karşı tarafı ikna edebilmek için kullanılan bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır (Paksoy ve Acar, 2000: 12). Nitekim kitle ikna teknikleri için propaganda teriminin kullanıldığı görülmektedir (Övür, 2016: 57)

“Kişinin tutum ve davranışlarına herhangi bir baskı ve zorlama olmadan istendik yönde etkide bulunma süreci” olarak tanımlanabilecek ikna kavramı, özellikle siyasal alanda büyük önem arz etmektedir (Kıçır, 2018: 1). Yönetenlerin, yönetilen halkın desteğini kazanmak amacıyla ikna çalışmaları yaptığı bilinmektedir (Lilleker, 2006: 5). Siyasal alanda ikna etme amaçlanıyorsa, bu amacın gerçekleşebilmesi için “bilinçli ve niyetli bir şekilde yürütülen iletişim pratikleri” uygulanması gerekir (Kıçır, 2018: 25). Bu yöntem ve pratiklerin keşfedilebilmesi için araştırmalar yapılmıştır ve hala da yapılmaktadır.

20. yüzyılın başından itibaren tutum ve ikna çalışmaları; propaganda araştırmaları, iletişim yöntemleri ve kamuoyu incelemeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra yapılan “ikna ve tutum değişikliği” çalışmalarının daha fazla bağımsız bir alan olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, siyasal mesajların hedef kitleye aktarımını sağlayan kitle iletişim araçları, en önemli ikna araçlarından biri olarak ortaya çıkmıştır (Aziz, 2017: 72). Kitle iletişim araçlarının toplumlara yönlendirebildiği, onların fikirlerinde, inançlarında, tutum ve davranışlarına yön verdikleri görülmüştür (Dilber, 2014: 60).

II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kitle iletişim araçlarının toplumu ikna etme yöntemleri üzerine araştırmalar yapılmaya başlanır. Harold D. Lasswell bu düşüncüyü, “kim, neyi, hangi kanaldan, hangi etkiyle söyler” cümlesiyle özetlemektedir. “Hipodermik İğne Kuramı” ya da “Sihirli Mermi Kuramı”, “Pasif Alıcı Kuramı” bu dönemin konuyla ilgili önemli yaklaşımlarıdır (Begtumur, 2018: 66). Ancak alıcıyı pasif olarak gören bu yaklaşımlar, II. Dünya Savaşı’yla beraber popüleritelerini kaybetmiş ve alıcıya da önem veren yaklaşımlar öne çıkmaya başlamıştır. İşte kitle iletişim araçlarının etkileri noktasında çığır açarak, alıcıyı da hesaba katan ilk yaklaşım “Yale Yaklaşımı”dır. Amerika’daki Yale Üniversitesi’nde kurulan “İletişim ve Tutum Değişimi Programı”, iletişimde ikna konusunun sistematik şekilde ele alındığı ilk araştırma olarak ortaya çıkmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2005, 176; Kıçır, 2018: 26). İletişim alanında bir kilometre taşı olan programın başında Carl Hovland vardır. Bu araştırmanın bulguları, Carl Hovland’ın *Communication and Persuasion* (1953) adlı kitabında paylaşılır. Hovland, H. H. Kelley ve L. Janic ile Yale Üniversitesi’nde yaptığı bu çalışmada, genel olarak kitle iletişim araçlarının özel olarak da basın, insanların

tutum ve davranışları üzerindeki etkisini “Yale Yaklaşımı” adı verilen bir düşünce sistemiyle ortaya koymaya çalışmıştır.

“Yale Yaklaşımı”nda *mesajın kaynağı, mesaj ve mesajın alıcısı* şeklinde üç önemli odak noktası sıralanmakta ve her biri ayrıntılarıyla incelenmektedir. Bu makalenin amacı bakımından, sadece “mesaj” konusu üzerinde odaklanılacağını söylemek gerekir. Yale Yaklaşımı’na göre bir *mesajın* etkili olabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şöyledir: (1) tekrar etme, (2) korku uyandırma, (3) duyguları ve gerçekleri birlikte kullanma, (4) karşı-görüşe hazırlık yapma (Ajzen, 1992: 5).

Hovland tarafından öne çıkarılan “karşı görüşe hazırlık” ya da “çift taraf” özelliği, mesajın farklı görüşleri de içermesi gerektiğini savunmaktadır. Buna göre insanların bir düşüncüyü kabul etmesi ve bu yönde ikna edilebilmesi için karşıt-görüşlerin mesajda yer alması gerekmektedir. Bu şekilde mesajın ikna kabiliyetinin arttığı düşünülmektedir (Hovland vd., 1949: 225). Olumlu unsurların yanında konunun olumsuz yanlarının da yer aldığı iletilerin, insanları ikna etmede daha etkili olduğu tespit edilmiştir (Hovland vd., 1985: 211-234). Çift-yanlı mesajlar, mesajın kaynağının daha güvenilir ve adil algılanmasını sağlamaktadır (Perloff, 2017: 335). Bu şekilde, “karşıt argümanların neden yanlış olduğuyla ilgili” alıcıya sebepler sunulmaktadır (Mowen ve Minor, 1998: 327). Hovland’a göre böylece mesajı destekleyenlerin karşıt görüşle karşılaştığı zaman kafası karışmayacak, cevap verebilme gücü artacaktır (Larson, 1992: 87).

Yale Yaklaşımı, ikinci olarak mesajda korku uyandıran unsurlar bulundurulması gerektiğini söylemektedir. Korku duygusunun, mesajı alan tarafın ikna olmasında oldukça etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu noktada korkunun derecesi de önemlidir. Çok korku vermenin az korku vermeye göre daha etkili olduğu belirtilmektedir (Hovland, 1953). Düşük endişe seviyesinin, tutum değiştirmeyi ve iknayı sağlayamayacağı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, en güçlü korkunun ise ölüm korkusu olduğu yönünde tespitler vardır (Topbaş, 2005: 4). Ancak korku faktörünün abartıya kaçmadan manipüle edilmesi de gerekmektedir ki aksi takdirde korku öğesi inandırıcılığını kaybedecektir (Perloff, 1993: 162). Dolayısıyla, aşırıya kaçmayan ancak az da olmayan korku öğeleri alıcıyı ikna etmek için mesajda yer almalıdır.

Yale Yaklaşımı’nın bir diğer öğesi olan “tekrar etme”, mesajın sıklıkla alıcıya iletilmesi gerektiğini söylemektedir. Yapılan araştırmaya göre mesajın sıklıkla tekrar etmesi, alıcıda mesaja inanma eğilimini artıracaktır (Hualı, 2006: 74; Hogg ve Vaughan, 2002: 200; Hovland, 1953). Mesajın tekrarı, alıcının mesajı hafızasında kolayca depolamasına yardımcı olacak ve alıcı mesajdaki söylemleri kolayca hatırlayabilecektir (Ronis, 1980: 376). Buna göre tekrar yöntemi, mesajın algılanmasını ve öğrenmeyi hızlandırır (Özerkan ve İnceoğlu, 1997: 14). Böylece alıcının, her fırsatta mesajla karşılaşması istenmekte; “propagandanın etki alanı”ndan çıkmaması gerekmektedir (Gürgen, 1990: 143).

Duygulara ve gerçeklere birlikte yer verme unsuru da Yale Yaklaşımı’nda önemlidir. İkna edici propagandada mesajın sunumu hem duygusal ve hem de rasyonel öğeler içermeye-

lidir. Duygusal öğeler, toplumdaki dayanışmayı artırmak için kullanılabilir. Bu bağlamda, bir düşman figürü oluşturularak, nefret ya da sevgi duygusu bir figür üzerine yoğunlaşabilir (Shabo, 2008: 63). Duygusal alanda, abartma tekniğinin kullanıldığı da görülebilir (Akarcalı, 2003: 242). Hedefteki düşmana karşı “duyguları harekete geçiren”, “kötüleyen” ve “küçük düşüren” olumsuz sıfatlar kullanılabilir, hatta düşman bu sıfatlarla özdeşleştirilebilir (Aydın, 2019: 14; Brown, 2000: 24). Ancak duygusal ifadelerin yanında gerçekçi ifadeler de kullanılmalıdır. Böylece propaganda dilinin dengelenmesi ve inandırıcı olması sağlanacaktır (Huali, 2006: 74).

2. AĞRI DAĞI İSYANI (1926-1930)

Ağrı, Osmanlı Devleti döneminde merkezi Doğubayazıt olan küçük bir yerleşim yeridir. Önceleri Karakilise, 1919 yılında ise Karaköse olarak adlandırılmasından sonra 1927 yılında Ağrı adını almıştır (Alparslan, 1984; 1). Makalenin konusu olan isyan, Ağrı Dağı merkez olmak üzere tüm Ağrı ve Iğdır toprakları ile Van, Bitlis, Muş ve Kars'ın bir kısmında etkili olmuştur. İsyancılar, Süphan Dağı'nda da faaliyet göstermişler, bölgenin zor coğrafi koşullarını saklanmak için kullanmışlardır (Arpaçay, 2010).

Bölgenin daha önce de bazı isyanlara sahne olduğu bilinmektedir. 19. yüzyıldaki Bedirhan Bey Ayaklanması (1847) ve Şeyh Übeydullah Ayaklanması (1879) gibi isyanların feodal bir yapıya sahip olduğu ve devletin merkezileşmesine karşı ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Şadillili, 1980, 33; Onay, 2016: 233-234). Sonrasında Cumhuriyet'e kadar bir sessizlik dönemi yaşanmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla ortaya çıkan isyanlarda ise Kürt milliyetçiliğinin izlerini bulmak mümkündür (Köçer, 2004: 387). Nitekim Ağrı Dağı isyanının başında Kürt milliyetçilerinden İhsan Nuri bulunmaktadır (Hallı, 1972: 319).

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren küçük ya da büyük ölçekli çeşitli Kürt isyanlarıyla karşılaşılır¹. Bu ayaklanmaları Şeyh Sait ile başlayan, Ağrı Dağı isyanlarıyla devam eden ve Dersim isyanları ile biten bir süreç olarak görmek daha doğru olacaktır (Yaylalı, 2007: 25-26; Yıldırım, 2011: 195). En önemli ayaklanmalardan biri olan Şeyh Sait² isyanından (1925) hemen sonra 1926-1930 yıllarını kapsayan dönemde Ağrı Dağı isyanları olarak bilinen isyanlar yaşanır. Şeyh Sait isyanından kaçanların bazıları Ağrı Dağı'nın sarp kayalıklarında saklanmışlar, bazıları da Irak, İran ya da Suriye'ye kaçmışlardır. Ağrı Dağı çevresinde bulunanlar 1926 Mayıs ayında Ağrı isyanlarını başlatırlar. Yusuf Taşo elebaşılığındaki bir grup eşkiya, jandarmayı Ağrı'ya çekmek ve çatışmayı başlatmak amacıyla Beyazıt'ın Kalecik köyünden hayvan çalarak Ağrı Dağı'na götürür (Şadillili, 1980: 129; Hallı, 1972: 168). Jandarmalar peşlerine düşer ve böylece 1. Ağrı İsyanı başlamış olur. Yapılan harekât sonrasında, isyan zor da olsa bastırılır ve 1927 yılında 2. Ağrı İsyanı başlar. Bu isyan da kısmen kontrol altına alınmış olsa da 1929 ve 1930 yıllarında Ağrı'daki isyancılara yardım

¹ Nasturi İsyanı (7-28 Eylül 1924), Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat-31 Mayıs 1925), Şemdinli İsyanı (25 Haziran 1925/ Haziran 1926), Raçkotan ve Raman İsyancıları (7-12 Ağustos 1925) gibi (Yaylalı, 2007).

² 13 Şubat-15 Nisan 1925 tarihleri arasında meydana gelen Şeyh Sait İsyanı Bingöl, Muş, Diyarbakır, Tunceli, Elâziğ, Ergani, Silvan, Siirt ve Urfa illerine yayılmıştır (Değerli, 2010: 97)

amaçlı bölgede çıkan nispeten küçük ölçekli isyanlar ile durum ciddiyetini korur³. 1930 yaz aylarında gerçekleşen 3. Ağrı Harekâtı ile isyanlar son bulur (Edi, 2011)

Tüm bu isyanların merkezinde, 1927 yılında İngilizlerin teşvikiyle Kürtleri ve Ermenileri bir araya getirerek kurulan Hoybun Cemiyeti'nin var olduğunu belirtmek gerekir. Zira Cemiyet'in henüz kurulmadığı 1926 yılındaki isyanda yer alan kişilerle, sonradan Cemiyet'in kurucuları olacak kişilerin arasında organik bağların bulunduğu görülür (Çay, 1993: 401). Cemiyet'in amacı Türkiye'nin topraklarında Kürt ve Ermeni devletleri kurmaktır. Bu amaç doğrultusunda Ağrı Dağı'ndaki isyancılara yardım edilecektir. Çete savaşlarıyla devletin gücünü kırmak, Ağrı Dağı'nda ve civarındaki isyancıları rahatlatmak, isyanı daha geniş bir alana yaymak ve Kürt Devleti fikrini bölge halkında yerleştirmek için faaliyetlerde bulunur (Yaylalı, 2007: 48-49). Hoybun'un çabaları neticesinde, Ağrı Dağı merkez olan isyanın üç merkezi daha oluşur: Irak'ta Musul, Suriye'de Halep ve İran'da Maku. Bu bölgelerden gelen isyancılar, Hoybun tarafından yapılan plana uygun bir şekilde, dört yıl boyunca güney ve doğu illerinde rahatsızlık vermeyi sürdürmüştür (Yaylalı, 2007: 48)

Ağrı Dağı isyanında elebaşı İhsan Nuri'dir. Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in ordularında görev yapmış Kürt asıllı bir yüzbaşısıdır. İhsan Nuri, 1924 yılındaki Nasturi Ayaklanması'nın da elebaşılardanıdır. Kendisine Nasturi isyanını bastırma görevi verildiği halde, emrindeki 275 er ile isyancılara katılmıştır. İsyana bastırıldığında İran'a kaçmış ve Ağrı Dağı isyanı için tekrar geri dönmüştür. Hoybun Cemiyeti, Ağrı Dağı'nda ilan edildiği söylenen Ağrı Cumhuriyeti'nin genel kurmay başkanı olarak İhsan Nuri'yi göndermiştir. 1928'de 1000 kişilik eğitilmiş ve silahlı küçük bir ordunun Ağrı Dağı mıntıkasında İhsan Nuri tarafından organize edildiği iddia edilir (Jwaideh, 2014: 411). İbrahim Haso Telli'nin de bu "devlet"nin başkanı olduğu bilgisi ise Batılı kaynaklarda yazılıdır (Kışlalı, 1996: 114; Kurubaş, 2004: 178). Ağrı Dağı'ndaki bu oluşumun bir bayrağı ve marşı da mevcuttur. Bayrağı kırmızı, beyaz ve mavi renklerden oluşmaktadır. Ortasında bir güneş vardır ve güneşin içinde Hoybun yazmaktadır. Ayrıca Hoybun Cemiyeti, propaganda yapmak için bölgeye bir matbaa dahi göndermiş ve yayınlarında Hoybun sözcüğü altında "Supreme Council of the Kurdish Government" ifadesini kullanmıştır (Kurubaş, 2004: 178; Alakom, 2011: 21). İngilizlerin yardımıyla kurulan cemiyetin, propaganda konusunda da İngilizlerden destek almış olmaları şaşırtıcı olmayacaktır (Polat, 2014; Çubuk, 2019). Ayrıca İngilizlerin yaptıkları propaganda faaliyetlerinde dini duyguları kullanıyor olması, Kürt isyanlarında da aynı motifin devreye konulduğunu düşündürmektedir (Çubuk, 2018; Polat, 2012).

İsyana, yeni kurulmuş Cumhuriyet'in Doğu illerinde çıkan basit bir ayaklanma olarak değerlendirilmemelidir. Konunun "Şark Meselesi"nin ortaya çıkışına kadar dayandırılabilen uzun bir arka planı vardır. İsyanın özellikle İngilizlerle olan bağlantısı ise dikkat çekicidir.

³ Eruhlı Yakup Ağa ve Oğulları İsyanı ve Pervari İsyanı (1926), Koçuşağı İsyanı (7 Ekim-30 Kasım 1926), Hakkâri İsyanı (6 Ekim 1926-Mart 1927), Sason İsyancıları (1925-1937). Asi Resul İsyanı (22 Mayıs-3 Ağustos 1929), Tendürek İsyanı (14-27 Eylül 1929), Savur İsyanı (26 Mayıs-9 Haziran 1930), Zeylan İsyanı (20 Haziran- 10 Temmuz 1930), Oramar Ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930) ve Pülümür İsyanı (8 Ekim ve 14 Kasım 1930) (Yaylalı, 2007; Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Döneminde Meydana Gelen Ayaklanmalar (1924-1938) (ataturkansiklopedisi.gov.tr).

Indiana Evening, Oakland Tribune, San Antonio Express gibi yayın organlarında, Doğu isyanlarının İngilizler tarafından kışkırtıldığı ve desteklendiği yönünde o dönemde bazı yazılar çıkmıştır (Değerli, 2010). Yazılara göre Musul konusunda elini güçlendirmek isteyen İngiltere, Türkiye’de iç karışıklık çıkarma peşindedir. Ayrıca bu dönemde İngiliz Lawrance’ın bölgede oluşuna dair bilgiler, Binbaşı Noel’in gizli çalışmaları ile İngiliz Yardım Fonu adlı kuruluşun bölgede yaptığı ayrılıkçı propagandalar bu çerçevede değerlendirilebilir (Yalçın, 2000: 24; Değerli, 2010: 97). Bundan başka, Ağrı Dağı isyanında başı çektiği düşünülen Hoybun Cemiyeti’nin İngilizlerin desteğiyle kurulmuş olması, İngilizlerin bölgedeki etkinliğini ve planlarını gösteren bir kanıt gibidir (Arpaçay, 2010: 40; Alakom, 2011: 66; Yaylalı, 2007: 4). Bundan başka, Fransa da Hatay meselesi nedeniyle isyanları desteklemektedir (Yaylalı, 2007: 97). İran’ın isyanları desteklemesi ise Rıza Pehlevi’nin iktidara gelişi ile ilgilidir. Şah, Türk olan Kaçar hanedanını İngiliz desteğiyle devirmiş, İngiltere’ye de petrol konusunda imtiyazlar vermiştir. Ülkedeki Türk unsurlardaki rahatsızlığın, Türkiye tarafından fırsat olarak kullanılmaması ve bölgedeki İngiliz nüfuzunun devamı için isyanlara destek vermiştir (Yaylalı, 2007: 99).

İsyanları durdurmak için hükümetle İhsan Nuri, Bro Haso, Halis Öztürk ve Ferzende Bey arasında bazı görüşmelerin olduğu ancak sonuç alınmadığı yönünde iddialar da vardır (Alakom, 2011: 109). Hükümet, isyanları durdurmak için bazı sosyo-ekonomik politikaları da devreye sokmuştur. Örneğin 1927 yılında Umumi Müfettişlik uygulamasına gidilmiş, bölgeyi merkezden idare ve teftiş edebilecek vilayetler kurulmuştur (Arpaçay, 2010: 69-71). Demiryollarının yapımına başlanmış, köprüler inşa edilmiş, yeni okullar açılmış, yatılı okullar teşvik edilmiştir. Ayrıca 1929 yılında çıkarılan kanunla bölgedeki köylülere toprak dağıtılmış, aşiretler sınırlandırılmış ve Halkevleri kurulmuştur.

Yaklaşık 4 yıl süren bu isyanda İran ile mevcut olan hudut sorunu nedeniyle, isyancıların İran sınırına kaçabilmesi büyük sorun yaratmıştır. İran’la 1926 yılında yapılan Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasına uyma noktasındaki sorunlar, 15 Haziran 1928 tarihinde yeni bir protokol imzalanmasına neden olmuştur (Soysal, 1983; 276-278). Nihayet 1930 yazında Cumhuriyet hükümeti tarafından büyük bir harekât başlatılmıştır. Harekât, 18 Eylül günü Ağrı Dağı’ndan tüm askerlerin inmesiyle son bulmuştur. İsyancıların hayvanları satılmış, İran ile yaşanan hudut sorunu çözülmüş ve sınır Aybey dağları olarak çizilmiştir (Güven, 1953)

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Ağrı Dağı⁴ olayı, Şeyh Sait isyanından sonra Doğu illerinde görülen en önemli isyan olarak kabul edilebilir. İktidara yakınlığı ile bilinen Cumhuriyet gazetesi, bu olayın incelemeyeceği basın-yayın organı olarak seçilmiştir (Kaya, 2010). Ağrı Dağı isyanı 1926 yılında başlamış ve dört yıl sürmüştür. Son iki yılda Ağrı’daki isyancılara yardım etmek maksadıyla

⁴ Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “Ağrı Dağı” olarak geçen ifade, 1930 yılına ait incelenen gazetelerde “Ağrı Dağı” ya da “Ararat dağı” şeklinde kullanılmıştır. Bu yüzden makalenin gazete incelemesi bölümünde orijinal kullanıma sadık kalınarak, “Ağrıdağı” bitişik yazılacaktır.

altı isyan daha çıkarılmıştır (Asi Resul İsyanı, Tendürek İsyanı, Savur İsyanı, Zeylan İsyanı, Oramar Ayaklanması, Pülümür İsyanı). 1930 yılında meydana gelen 3.Ağrı Harekâtı da bu altı isyanla birlikte değerlendirildiğinde, 1929 ve 1930 yılları, en olaylı zaman dilimi olarak görülebilir. Bu nedenle, 1 Ocak 1929 ile 31 Aralık 1930 tarihleri arasındaki iki yıl boyunca Cumhuriyet gazetesinin tüm haberleri taranmış, isyan ile ilgili haberler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, 1929 yılı boyunca Ağrı Dağı isyanı ya da Ağrı isyancılarına yardım amacıyla çıkarılan diğer küçük Kürt isyanları ile ilgili herhangi bir habere gazetede rastlanmamıştır. Dolayısıyla 1929 yılında vuku bulan, Asi Resul İsyanı (22 Mayıs-3 Ağustos) ve Tendürek İsyanı (14-27 Eylül) gibi önemli hareketlere gazetede değinilmemiştir. Şeyh Said'in oğlu ile ilgili haberler, Ağrı isyanı haberlerinin bir parçası olarak düşünülürse, incelenen yirmi dört aylık zaman diliminin on sekizinci ayında (26 Mayıs 1930) Ağrı Dağı hadisesi ile ilgili ilk haberin görüldüğü söylenebilir. Zira Ağrı Dağı olayları, Şeyh Said isyanının bir devamı olarak müşahade edilebilecek niteliktedir.

Bu haberin başlığı “Şeyh Saidin oğlu Şarkta yeni bir fesat mı hazırlıyordu?” şeklindedir. Sekiz arkadaşıyla yakalanan Şeyh Said'in oğlu Selahaddin adlı “hain”in, İngilizlerden para aldığını ve “hariçteki müfsitlerle alakası olduğu”nu itiraf ettiği yazmaktadır. Gazeteye göre Selahaddin'in “hainane emel”i, şark vilayetlerinde isyan çıkarmaktır ki bu gayesini takip eden bir fesat cemiyeti meydana çıkarılmıştır. İşbirlikçileri ile Erzurum'a geldiği ve burada bazı mühürler bastırıldığı, bu mühürlerin üzerinde “Şimali Kürdistan Cemiyeti” yazdığı ve yazının ortasında elinde hançer tutan bir el resminin bulunduğu haberi verilir (26 Mayıs 1930).

29 Haziran 1930'da “Şark hududumuzda bir tecavüz hadisesi” başlığıyla, İran'dan yönlendirilen 110 atlı Kürt eşkıyasının hududa saldırdığı ancak geri püskürtüldüğü yazmaktadır. Gazetenin bu tarihlere denk gelen Zilan isyanından bahsettiği büyük bir olasılıktır ki gazeteye göre bu bir “irticai hareket”tir. İsyanlarla ilgili bu haberden sonra konunun 2 Temmuz'da artık ilk sayfadaki manşete taşındığı görülür. “Eşkiya Tenkil⁵ ediliyor” başlığının altında, Ağrı Dağı sahasının tamamen ihata⁶ edildiği ve hükümetin bu defa Şark meselesini kökünden halletmeğe karar verdiği yazmaktadır. Ülkenin Doğu sınırından zaman zaman geçerek halkın hayvanlarını çalan, köyleri yakıp yıkan bu “haşere”nin artık “kökünün kesilmesi” gerekmektedir. “Eşkiya yuvası” haline gelen Ağrı'daki “son irtica unsurları” sona erdirilecek ve “irtica akrebinin bu son kuyruk kaldırıışı”na karşı silahlı karşılık verilecektir (2-3 Temmuz 1930: 3).

İran ve Türk hududu üzerindeki karakollar arasındaki mesafenin 2-3 mil olduğu için aradaki boşluklardan çetelerin rahatlıkla geçtikleri söylenmektedir. Ancak Cumhuriyet, “ateşi ateşle” söndürecektir (3 Temmuz 1930: 3). 4 Temmuz'da “İranla Münasebatımız Gerginleşti” başlığıyla durumun ciddiyetinden bahsedilmekte ve İran'ın açıktan açığa is-

⁵ Herkese örnek olacak bir ceza verme.

⁶ Kuşatma.

yancılara yardım ettiği yazmaktadır (4 Temmuz 1930: 1). EşkİYaların tenkili için her türlü tedbirin alındığı ve “layık oldukları en şiddetli cezaı” görecekleri belirtilir. Gazeteye göre “bu küstah şakilerin cüretlerini hayatlarıle ödiyecekleri muhakkak”tır. EşkİYanın askerler tarafından sarıldığı ve “akşamdan sabaha mahıv ve muzmahil’ edilecekleri” tekrar belirtilir (4 Temmuz 1930: 1).

Gazete, Hoybun aşiretinin Ağrı Dağı hadisesi ile sıkı bağlantısına değİnirken; “hükümetimizin bu harekâtı bastırıp tamamen tenkil ve istihsal edeceğİne şüphe yoktur”, “harekât muvaffakiyetle inkişaf etmektedir”, “kuvvetlerimizin esaslı muvaffakiyetleri tahakkuk edecektir” gibi cümleleri tekrar etmektedir (6 Temmuz 1930: 1). 8 Ocak gazetesinde ise “Muhasara çemberi daralıyor”, “şakiler ihata ediliyor”, “alınan tedbirler tam ve mükemmeldir”, “şakiler mütemadiyen gerilemekte ve çok telefata vermektedir”ler, “eşkİYanın tenkil harekâtı büyük bir muvaffakiyetle ilerlemekte”, “eşkİYalar pek müşkil vaziyette”, “kıtatımızın demirden çemberi içinde kalmış bulunuyorlar”, “eşkİya hayli zayıf verdi” gibi isyancıları karamsarlığa sevk edebilecek benzer cümleler yer almaktadır. Gazeteye göre dağlara kaçan şakiler tayyare bombardımanının etkisi ile büyük bir telaş içindedir. EşkİYaya yardım etmek için İnan’dan Halıkanlı ve Ali Maholu aşiretleri hudut üzerine gelmişlerdir. Ancak sorumlular “son nefesine kadar cezalarını kanlar ile ödemekte gecikmeyecek”tir (8 Temmuz 1930: 3). Nitekim 9 Temmuz gazetesi, İnan’a kaçmak isteyen şakilerin, ordunun “müessir ateş karşısında kalınca müzmahil ve perişan bir hale gelerek” ne yapacaklarını şaşırıldıklarını yazmaktadır (9 Temmuz 1930: 1). Gazeteye göre Halep’te hazırlanan ve Muş’ta dağıtılırken ele geçirilen beyannamelerde halk, “soygunculuğa, dağlara çıkmağa” davet edilmekte ve kendilerine yardım edileceği vaad edilmektedir. Muş’ta bu beyannameleri dağıtanların Hoybun cemiyetiyle alakası tespit edilmiş, Elazığ’da da benzer hareketlerle karşılaşmıştır. İsyancılara “müfsitler” olarak hitap eden gazete, bunların “kökünden tarumar edilmek üzere” olduklarını belirtmektedir (9 Temmuz 1930: 1).

10 Temmuz gazetesi “Şakiler yer yer imha ediliyor” başlığı altında, tüm isyancıların kuşatıldığını yazmaktadır. “Müthiş bir ateş çemberi” içinde kaldıkları ve ani baskınla elebaşları da dahil birçoğunun öldürüldüğü belirtilir. Gazete, eşkıyanın “köşeye sıkıştırıldığı”nı, çok “telefat verdiği”ni, “işlerinin bitmiş” olduğunu, bombardımanda “diri diri” yandıklarını tekrar tekrar anlatmaktadır (10 Temmuz 1930: 1).

11 Temmuz gazetesinde “İhata hareketi bitti, tenkil devam ediyor” başlığıyla çıkan gazete, çoğunluğu “imha edilen şakiler”in teslim olmayı teklif ettiğini yazmaktadır. Gazetede, “Şakiler perişan bir haldedir” denmekte, “demir ve ateş çemberi arasında gittikçe perişan bir hale gelen şakiler”in Süphan ve Erciyes dağları arasında “mahsur vaziyette” olduğu belirtilmektedir. Mehmet Mustafa hudut karakollarına sızmak istemiş, Acemlerin Çağrışan ve Mehmedi aşiretleri hudut köylerine saldırmış ve Kör Hüseyin’in damadı Yusuf Aptal ise hududun karşısında çadır kurmuştur. Ancak bu teşebbüslerin “hükümetimizin kati tedbirlerine çarparak kırılacağı muhakkaktır” denilmektedir (11 Temmuz 1930: 4).

⁷ Çökmüş, yıkılmış, perişan.

12 Temmuz gazetesinde Şark hududundaki tenkil hareketinin bir haftada bitirileceği yönündeki haberler tekrar edilir. Şakilerden arta kalanlar, “perişan ve şaşkın bir halde firar çareleri” aramaktadır. Eşkîya reislerinden Emin Paşa’nın oğlu İbrahim ölmüş, Kör Hüseyin ve Paşazade Nadir de yaralanmıştır. Eşkîyaya ağır bir darbe daha indirildiği, şakilerin ağır zaiyat verdiği ve “kıvıldanamayacak hale” geldikleri yine tekrar edilir. Tenkil hareketinin muvaffakiyetle devam ettiği, şakilerin “ağır zaiyata duçar” edildiği, “büyük bir havf ve telaş içinde” oldukları ve “açlığa mahkûm ve perişan bir halde dağlara döndü”kleri belirtilir (12 Temmuz 1930: 1). Gazeteye göre eşkıya pek çok maktul bırakmış, hatta “maktullerden bazılarının kelleleri şakiler tarafından vücutlarından ayrılarak götürülmüş”tür (12 Temmuz 1930: 3).

Gazetede, asilerin başında paşa elbisesi giyen Türk ordusundan “matrut”⁸ birinin bulunduğu, bu kişinin şakilerin sandık emini olduğu ve eşkıyaya mali yardımda bulunduğu da bildirilmektedir. Şakilerin bölgede “koyu bir taassup propagandası” yaptığı, köylülere “yeni dinden eski dine dönünüz” dedikleri ve bıyığı kesik olanlara hakarete buldukları belirtilir.

Eşkîyanın sayısız telefâtına mukabil orduda 2 zabitle 9 neferin şehit olduğu söylenir. 10 yaralı vardır ve Beyazid mektebi bir hastaneye çevrilmiştir. Eşkîyanın “müstahak oldukları akıbet”in çok yakın olduğu tekrar edilir. Bundan sonra isyan etmeyi tahayyül edecek “herhangi bir haşerenin hududumuzun dahil ve haricinde yaşaması”na katiyyen imkân verilmeyeceği belirtilir. Ayrıca “Türkün toprağına ve canına kastedenler; bu son dersin burada biteceğini hiç zannetmesinler” denmektedir (14 Temmuz 1930: 2).

15 Temmuz gazetesi, “Kürdistan Krallığı!” manşetiyle çıkmış ve “Şark’ta bir krallık kurmak istiyorlarmış” alt başlığı kullanılmıştır. Gazeteye göre bu hadise Şeyh Sait isyanından daha “mühim”dir. Zira İran hudutları “bir açık ordugâh halinde”dir. Hoybun Cemiyeti “fesat tohumları hazırlamakta”dır. Bu aşiretlerin silah fabrikası olmadığına göre “kendilerine her halde havadan teçhizat gelmiş değildir”. Gazeteye göre bu isyanı hazırlayanlar vardır ve “bir Nesturi Kürt Krallığı kurmak azminde”dirler. Rivayetler doğruysa İngiltere’nin konuyla ilgisi olabileceği yazmakta ancak detaya inilmemektedir (15 Temmuz 1930: 1).

16 Temmuz gazetesinde, Ağrı Dağı’nın “sürekli ateş ve infilak içinde” inlediği haberi verilmektedir. Süvarilerin yetişemediği yerde “Türkün demir kartalları asilerin hesabını temizlemekte”dir. “Gökten saçılan ölüm parçaları” eşkıyayı “imana getirmek”te, eşkıyaların Salih Paşa’ya müracaat ettikleri ve sadakat bildirecekleri haberleri gelmektedir.

Ağrı Dağı eteklerinde eşkıyaya iltica eden köylerin tamamen yakılarak, ahalisinin Erciş’e sevk edildiği yazılır. Zilan harekâtında imha edilen eşkıya sayısının 15000 olduğu ve Zilan deresinin “lebalep⁹ ceset” ile dolduğu haberi verilmektedir (16 Temmuz 1930: 1, 4). Ordunun, eşkıyaları “bir tirpanla biçip keserek dereye doldurmuş” olduğu da belirtilir.

⁸ Kovulmuş.

⁹ Ağzına kadar.

Şakilerin hava bombardımanı nedeniyle büyük panik yaşadığı ve “kertenkeleler gibi” yaşadıkları kovuklara kaçtıkları haberi verilir (17 Temmuz 1930: 4).

Gazeteye göre “melun şakiler”, iki tayyareciyi “feci surette öldürmüşler”dir. Selahattin Bey ile arkadaşı Şerafettin Bey eşkıya tarafından esir edilerek burunları, kulakları kesilmek, gözleri oyulmak suretiyle şehit edilmişlerdir (17 Temmuz 1930: 4). Gazete, eşkıyanın elinde esir olan dört askerini kaçırmayı başardığını da yazmaktadır. Askerlerin anlattıklarına göre eşkıyanın yiyeceği yoktur. Bilhassa tayyareden çok yılmışlardır. Kaçan askerler şöyle demektedir: “Pervane sesi kulaklarına geldi mi feryadı basıyorlar, kadınları ve çocukları ağlayarak oraya buraya kaçışıp savuşuyorlar”. Kadınlar ise erkekler ile her gün “kavgaya ve dövüş içinde” yaşamaktadır. Kadınların; "Hükümete sadık kalın, itaat edin. Bizi kurtarın. Başımıza bu felaketleri siz getirdiniz" diye bağıştıkları nakledilmektedir. İhsan Nuri'nin kendilerine “siz de Müslümansınız, biz de. Size para, karı, mal verelim de burada kalın. Sizi gavur olmaktan kurtaralım” dediklerini naklederler. Bu sırada İhsan'ın karısı öne atılmış ve şöyle söylemiştir: “Canım İhsan, sen de Türksün, bu zavallılar da. Eziyet etme de bırak bunları”. Eşkıyanın vaziyetinin “çok fena” olduğu ise yazının sonunda tekrar belirtilir (17 Temmuz 1930: 4).

21 Temmuz gazetesi, “Şakilerin hali harap!” ve “Yalnız canlarını kurtarmağı düşünüyorlar” üst ve alt başlıklarıyla çıkmıştır. İhsan Nuri'nin asilerin kumanda mevkiinde olduğu bilgisini tekrar eden gazetede, eşkıyanın “kaçmağa bile mecalsiz” olduğu, atılan bombalarla “her gün birçok maktul ve mecruh¹⁰” verdiği belirtilmektedir (21 Temmuz 1930: 1)

24 Temmuz gazetesine göre eşkıya “müthiş bir korku helecanı” içindedir. Tayyarelerden “Ezrail kadar korkan bu habisler pervane sesi duyar duymaz, vır vır geliyor diye kaçmaktadırlar” denmektedir. “Asi sürüleri” olarak da adlandırılan eşkıyanın “havfü dehşet içinde” akıbetlerini beklediği, “hiçbir kayda tutulamıyacak derecede perişan hale gelmiş” oldukları anlatılır. Bundan başka, şakilerin ele geçirdikleri genç doktorlardan yüzbaşı Fatin Bey'i “gözlerini oyarak” öldürdüğü, diğer bir zabitanın de “kulağına kızgın demir çakılarak şehit edildi”ği bilgisine yer verilmektedir (24 Temmuz 1930: 4).

Eşkıyanın başındaki İhsan Nuri'nin bir “hain” olduğu, vaktiyle Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal'den Kürtler hakkında bazı taleplerde bulunduğu, ancak talepler reddedince kızdığı ve dağa çekildiği yazılır. Bu “herif”in kendisi Bitlisli, karısı ise Türktür (27 Temmuz 1930: 4). Kör Hüseyin adlı “deve beyinli” bir aşiret reisinden bahsedilmekte ve “gebertildi”ği söylenmektedir (28 Temmuz 1930: 4).

30 Temmuz gazetesi, tabiatın verdiği zorluklar neticesinde eşkıyanın Ağrı Dağı'ndan aşağıya doğru inmeye başladığını ve ordunun “ateş ve tahrip hattı”na yaklaştığını yazmaktadır. Yakalanan bir şaki, “eskiden bir çığ tehlikesi vardı, şimdi Ebabil kuşları gibi gelip geçtikleri yerleri mahveden tayyareler çıktı” demiştir. Gazete şöyle demektedir: “Bu habisler korkularından kurt inlerinde yaşıyorlar. Fakat kar, cümudiye, çığ tehlikesi ve bombardıman; bunları biraz daha aşağıya inmeğe mecbur ediyor. Nihayet tuzağa düşüp can verecekleri

¹⁰ Yaralı.

gün çok yaklaşmıştır. Hayvanlarla bir damda yatan, hela yapmağı bile bilmeyip de evlerin üstünü ve kırları gübrelige çeviren bu iptidai muhite ordumuz aynı zamanda bir medeniyet getirmiştir. Genç Türk kıtatlarının hayatı muntikanın hayatına da tesir etmiş, insanca yaşamağı aşılamıştır” (30 Temmuz 1930: 3).

31 Temmuz gazetesinin başlığı ise “Hükümet aşiretleri iskana karar verdi” şeklindedir. Buna göre hükümet Şark’ta “umumi bir temizlik” yapmağına karar vermiştir. İskân edilmiş hiçbir aşiret bırakmayarak göçebeliğı tamamen kaldıracaktır. Bu yüzden, “kabile hayatı Şark havalisinde son günlerini yaşamakta”dır. Türkiye, “tek bir nizam etrafında ari, namuslu vatandaşların memleketi olacaktır” denmektedir (31 Temmuz 1930: 1).

Ağustos ayında haberlerin azalarak, gazetenin iç sayfalarına kaydığı görülmektedir. 1 Ağustos gazetesinde, bölge halkının kendisini ve Cumhuriyet’i “şecaatle” müdafaa ettiği ve fedakarlıklarının “çok emsalsiz” olduğu belirtilir. Ayrıca Ağrı’da kıtlık, açlık ve sefaletin başladığı, dağın zirvelerinde kar ve fırtınanın hüküm sürdüğü, eşkıyanın çok müşkül durumda olduğu ve elebaşlarından Simiko’nun öldürüldüğü haberi vardır (3 Ağustos 1930). Eşkıya İsmail Ağa Smiko “öyle hunhar ve müfsit bir canı”dır ki “hiçbir kimsenin canı, malı ve namusu” ondan kurtulamamıştır (7 Ağustos 1930). Ayrıca erkekleri isyana katılmış Kürt kadınlarının perişan halini gösteren bir fotoğraf da baş sayfada yer alır (4 Ağustos 1930).

Suriye sınırından Sergerde Haco elebaşılığında bir taarruzun başladığı haberi vardır. Telgraf ve telefon hatlarını tahrip etmişlerdir. Aşiret reisi Haço Kürtlere beyannameler dağıtmış, Kürt istiklalini temin için çalışmakta olduklarını bildirmiştir. Gazeteye göre kaçmalarını için tüm yollar tutulmuştur ve bu isyancıların da tamamen imha edilecekleri muhakkaktır (7 Ağustos 1930).

10 Ağustos gazetesinde, “etrafına bir ölüm çemberi çevrilmekte olduğunu anlayan Haço”nun, selameti Suriye’ye kaçmakta bulduğu yazmaktadır. Ancak nasıl kaçtığı konusuna, tüm önlemlerin alındığını söyleyen gazetenin bir cevabı yoktur. Haço’nun Suriye Kürt-Ermeni cemiyetinin emriyle hareket ettiği, isyanın Beyrut’tan idare edildiğı, Diyarbakır isyanı ile alakaları dolayısıyla İstiklal mahkemelerinde yargılanan Cemil Paşa ve oğullarının da Haço ile kaçtığı bilgisi verilir. Ancak “kahraman tayyarelerimiz nerede bir hareket olursa yıldırım gibi oraya yetişmekte”dirler.

11 Ağustos gazetesinde İsmet Paşa şöyle demektedir: “Bu tecavüzleri bastıracağımız muhakkaktır. (...) Halk fesat erbabına kuvvetle mukabele etmiştir. Kendi varlığı ile isbat etti ki Cumhuriyete memlekete sadıktır. Yaptıkları şey hudutlarımızdan girip cebren şekavet yapmaktır. Bunlar şiddetle imha ediliyor ve eşkıya tutunamayarak kaçıyor”.

Yunus Nadi ise “Şark Meselesi” adlı yazısında Cumhuriyet rejiminin, “Avrupalı bir hayat tarzı” kabul ettiğini ve nerede ve ne şekilde olursa olsun buna itiraz edenin “imha” olacağını yazarak, olayları Batılılaşma ekseninde algıladığını göstermektedir (12 Ağustos 1930).

14 Ağustos gazetesinde de yine kaçmaya kalkışan eşkıyadan, Türk ordusunun başarısından ve Ömer Beko ile Yusuf Mirza’nın yeğeni maruf Fethi Maho’nun öldürüldüğünden

bahsedilir. Verilen iki notadan sonra İran'ın asilerin yakalanmasında yardım etmeye başladığından söz edilir (17 Ağustos 1930).

Ağrı'da mahsur kalan asiler birbirine girmeye başlamış, sadece kendileri için su bulabildiklerinden hayvanlarını öldürmüşlerdir. Halk, buldukları asileri hükümete teslim etmeye devam ederken, Kürt elbisesi giymiş bir Ermeninin yakalandığı duyurulur (28 Ağustos 1930). Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey de halkın “devletine hakikaten sarılmış ve bu uğurda kan dökmeğe hazır” olduğunu söylemektedir (30 Ağustos 1930).

Bundan sonra konuyla ilgili haberler azalmaya başlar. Eşkiyanın perişan olduğu, yüzlerce maktul bırakarak kaçtıkları, mukavemetlerinin kırılmak üzere olduğu, ordunun takdirin fevkinde bir harekât yaptığı tekrar tekrar anlatılır (9-13 Eylül 1930). 15 Eylül gazetesinde nihayet ilk sayfada “Ağrı dağında tenkil bitti” manşeti yer almıştır.

17 Eylül gazetesinde Türk askerini öven sözler şu şekildedir: “Onları, kayalar, uçurumlar durduramadı. İnsan gözü oyan şakilerin kurşunları durduramadı. Dünya kuruldu kurulu o tepeleri kaplıyan ve hiçbir zaman erimemiş olan buzullar durduramadı. Onlar da ağabeyleri gibi babaları gibi bir hamlede Ağrıdan vatanın bağrını ağrıtmak isteyen şakileri imha ettiler”.

Gazetede “Ağrı dağını şakilere nasıl mezar yaptık?” başlığının altında, Kumandan Salih Paşa'nın imha harekâtının ikmalî, eşkiyanın çadırlarında basılması ve şaşkın vaziyette şarka doğru kaçmaları anlatılır ki bu bilgiler gazetenin daha önceden verdiği haberlerden farklı değildir. Salih Paşa'ya göre eşkiyanın tutunduğu en yüksek yerlerin daha yükseğine Türk askerleri çıkmağa muvaffak olmuşlardır. Bu “azim ve cüretkâr ve fedakarlık” karşısında eşkiya, tüm eşyalarını ve hayvanlarını terk etmiştir. Eşkiyanın birçoğunun cesedinin mağaralardan çıkarıldığı, bunların açlıktan öldüklerinin anlaşıldığı, kaçanların çoluk çocuğunu bıraktıklarını ve böylece zararların kökünden temizlendiği belirtilir (18 Eylül 1930). Ağrı meselesi artık tarihe intikal etmiş ve 12 Eylül 1930 akşamından itibaren bilfiil harekate nihayet verilmiştir (17 Eylül 1930). Sonraki tarihlerde gazetede kayda değer başka bir haber görülmemiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İlk olarak, gazetede hareketin yakında biteceği, her türlü tedbirin alındığı, Ağrı Dağı'nın temizlenmek üzere olduğu, neticenin birkaç güne alınacağına dair haberlerin sıklıkla *tekrar*landığı görülmektedir ki bu, Hovland'ın “tekrar” unsuru ile uyumludur. Ancak bu tekrar unsurunu içeren haberlerin 1930 senesinin altıncı ayında başlaması ve isyan konusunda 1929 yılında tek bir haber bile yapılmaması, yeni kurulan devletin isyanın gerçek mahiyetini kamuoyu bilgisinden saklama isteğini göstermektedir. İsyanın ciddiyetini anlatmak yerine genel olarak isyancıların yenilecekleri düsturu üzerinden haber yapılması ise eşkiyanın ve taraftarlarının moralini bozma amacını taşıyabileceği gibi, yeni devletin gücünü gösterme amacı da güdüyor olabilir. Zira biteceği söylenen isyan bir türlü bitmemektedir.

Haberlerdeki “korku” unsuru da dikkat çekmektedir. Eşkıyanın bu yaptığını kanlarıyla ödeyeceği, “kurtulmamak üzere” yok edilecekleri, eşkıyaya yardım eden köylerin yakıldığı, askerlerin isyancıları “kesip-biçip” dereye doldurduğu yine korku verici ifadeler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, “ateşi ateşle söndürmek”, “en şiddetli cezayı görecekler”, “cüretlerini hayatlarıyla ödeyecekler”, “mahv ve müzmaihil edilecekler” gibi ifadeler de benzer şekilde isyancıları ölümle korkutmakta ve onlara destek verme niyetinde olanlara da göz dağı vermektedir. Bu noktada, mesajdaki korku unsurunun en üst seviyede olduğu söylenebilir.

Bundan başka, gazetede duygular ve gerçeklerin aynı anda alıcıya sunulduğu da görülmektedir. Celali aşireti, Hoybun Cemiyeti, Çağrısın ve Mehmed aşiretleri hakkında bilgilere gazetede yer verildiği görülür. İran’a verilen notalar, Muş’ta ve Elazığ’da ele geçen beyannameler, yaralananların, maktullerin ve şehitlerin sayısı da verilen bilgiler arasındadır. Bu resmi bilgilerin yanında, duyguların ağırlıkta olduğu “Türkün demir kartalları”ndan ve “gökten saçılan ölüm parçaları”ndan bahsedilmesi toplumu şevklendirecek niteliktedir. Ayrıca iki tayyarecinin gözlerini oyarak öldüren, onları merhametsizce süngüleyen eşkıyadan söz edilmesinin eşkıyayı toplumun gözünde düşmanlaştırdığı da söylenebilir. Duygulara hitap eden mesajlara “ad takma”nın da dahil edilebileceği düşünüldüğünde, gazetede isyancılar için “haşere”, “eşkıya”, “irtica unsurları”, “müfsit”, “irtica akrebi”, “melanet erbabi”, “küstah şakiler”, “çapulcu”, “hıyanet ve fesat şebekesi”, “döküntüler”, “mürteci şaki”, “sersemleyen eşkıya sürüleri”, “melunlar”, “kertenkele”, “habisler”, “asi sürüler”, “vahşi herifler”, “deve beyinli” gibi olumsuz ifadeler kullanılması, isyancıların toplum nezdinde *insandan daha az* bir var varlık olarak görülmelerine neden olacak niteliktedir. Ayrıca Kürtlere medeniyet götürüldüğü söyleminin de Kürtleri ötekileştireceği açıktır. Bu noktada, self-oryantalizmin bir tezahürünün görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Bundan başka, konuyla ilgili ilk haberlerde isyanın bir irtica hareketi olduğu bilgisine yer verilmekte ve ancak Temmuz ayının ortasında bir Kürt isyanı olduğu kabul edilmektedir. Haberlerin bu evrilme sürecinde gazetenin verdiği bilgilerin, durumu yeterince aydınlatmaya yetmediğini ve hatta toplumu yanlış yönlendirdiğini belirtmek gerekir. Nitekim Yunus Nadi’nin, isyanın son döneminde dahi konuyu Batılılaşma ve irtica ekseninde gören bir yazı yazdığı görülür.

İsyana yapılan dış destekten de bahseden gazetenin, İran üzerine odaklanması, ancak İran’ın isyancıları neden destek verebileceğini açıklamaması; İngiltere’nin isyancıları olan desteğini neredeyse görmezden gelerek genel olarak dış destek ifadesini kullanması manidardır. Bu noktada, Hoybun Cemiyeti’nin kuruluşundaki İngiliz desteğinden bahsedilmediğini de belirtmek gerekir. Bu durum, İngilizlerle ilişkilerin bozulmaması gayreti olarak okunabilir.

Yale Yaklaşımı’nda yer alan “çift yönlü bilgi”nin mesajda yer alması hususu ise gazetede karşılaşılmayan bir durumdur. Başka bir ifadeyle, isyancıların görüşleri gazeteye

yansıtılmamıştır. Tüm bu bulgular neticesinde, Yale Yaklaşımı'na göre bir mesajda yer alması gereken dört özellikten üç tanesinin -tekrar, korku, duygu ve gerçekler- Cumhuriyet gazetesinin haber dilindeki varlığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet gazetesinde kullanılan propaganda dilinin, Ağrı Dağı isyanı sırasında Yale Yaklaşımı'na büyük oranda uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Başka bir ifadeyle, propagandanın mesaj unsuru dikkate alındığında, Cumhuriyet gazetesinin gelişmiş propaganda tekniklerini uyguladığı anlaşılmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "*Etik Kurallara Uygunluk*" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alakom, R. (2011). *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Akarcalı, S. (2003). 2. *Dünya Savaşı'nda İletişim ve Propaganda*, Ankara: İmaj Yayınları.
- Alparslan, İ. (1984). *Ağrı Dağı: Anadolu'nun Giriş Kapısı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Armağan, A. (1999). Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9, 417-426.
- Arpaçay, Ç. (2010). Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- Aydın, Ş. (2019). Çatışma Dönemlerinde Sosyal Medyada Görsel Propaganda Savaşı: Suriye Rejiminin Askeri Propaganda Faaliyetleri Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aziz, A. (2017). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel.
- Begtimur, M. E. (2018). Ana Akım Etki Araştırmalarının Sınırlılıkları, *ArelEYSAD*, 3(2), 63-75.
- Brown, J. A. C (1992). *Siyasal Propaganda*, İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Brown, J. A. C (2000). *Beyin Yıkama*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Çay, A. (1993). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Çetin, B. (2014). Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 239-265.
- Çubuk, M. (2018). İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Halklarına Yönelik Propaganda Gazeteleri, *History Studies*, 10(3), 13-30.
- Çubuk, M. (2019). İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de Yürüttüğü Ermeni Propagandası, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 307-330.
- Değerli, E. (2008). Ağrı İsyancılarında Yabancı Parmağı, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22.
- Değerli, E. (2010). Amerikan Basınında Doğu İsyancıları 1925-1938, *Gazi Akademik Bakış*, 3(6), 97-122.
- Dilber, F. (2014). Kitle İletişim Araçları ve Suç Olgusu, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (Özel Sayı I), 60-66.
- Edi, A. (2011). Şeyh Sait İsyanı Sonrası Ağrı İsyancıları 1925-1930. III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuhun Gemisi Sempozyumu.
- Yaylalı, D. (2007). Cumhuriyet Dönemi Bölücü Faaliyetler İçinde Ağrı Dağı Ayaklanmaları (1926-1930), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldırım, D. (2011). *Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gürgen, H. (1990). Propaganda, *Kurgu Dergisi*, 6, 135-157.
- Güven, Z. (1953). *Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları*, Haz. Rohat Alakom, Avesta Yayınları
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Ankara: Genel Kurmay Harp Daire Başkanlığı.
- Hogg, A. M. & Vaughan, M. G. (2002). *Social Psychology*, London: Prentice Hall Publications.
- Hora, K. (2017). *Propaganda and Nation Building*, London: Routledge.

- Hovland, C. I., Janis I. L., & Kelley H. H. (1953). *Communication and Persuasion*, New Haven: Yale University Press.
- Hovland, C. I., Lumsdaine, A. A. & Sheffield, E. D. (1949). *Experiments on Mass Communication*, Princeton: Princeton University Press.
- Hovland, C. I., Lumsdaine, A. A. & Sheffield F. D. (1985). Tartışmalı Bir Konuda Kanaat Değiştirmede Tek Yanlı Sunuma Karşı Çift Yanlı Sunum, Ü. Oskay (Ed.), *Kitle Haberleşmesi Teorilerine Giriş Seçilmiş Parçalar*, içinde (211-234), Ankara: Ankara Üniversitesi BYYO Yayınları.
- Hualı, Z. (2016). Inspiration brought by Hovland's Persuasion Communication Theory, *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 4(8), 70-75.
- Jwaideh, W. (2014). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). *Yeni İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kalafat, Y. (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı*, Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Kaya, A. (2010). Cumhuriyet Gazetesi'nin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi. *İletişim Fakültesi Dergisi*, 39, 75-92.
- Kışlalı, M. A. (1996). *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Kıçır, İ. (2018). Siyasal İletişimde İkna Edici Mesaj Tasarımında Dilin Kullanımı: 16 Nisan 2017 Referandumu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köçer, M. (2004). Ağrı İsyanı (1926-1930), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 379-388.
- Kurubaş, E. (2004). *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Larson, C. U. (1992). *Persuasion: Reception and Responsibility*, Belmont: Wadsworth.
- Lilleker, D. G. (2006). *Key Concept in Political Communication*, London: Thousand Oaks.
- Mowen, J. C. & Minor, M. (1998). *Consumer Behavior*, New Jersey: Printice Hall.
- Onay, A. (2016). Türkiye'deki Kürt Ayaklanmaları ve Kürt Ulusçuluğunun Oluşum ve Gelişimine Etkileri, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Övür, A. (2016). Kitle İkna Tekniklerinin Kullanılması Bakımından Günümüz Televizyon Yayıncılığı, *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 55-79.
- Özerkan, A. Ş. ve İnceoğlu, Y. (1997). *İletişimde Etkileme Süreci*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Paksoy, M. ve Acar, A. C. (2000). İletişim ve İletişim modelleri, İ. Özalp (Ed.), *Örgütsel İletişim*, içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Perloff, R. M. (1993). *The Dynamics of Persuasion*. New Jersey: Erlbaum.
- Polat, G. (2012). Savaş, Propaganda ve Kartpostallar, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 243-268.
- Polat, G. (2014). I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl), *OTAM*, 36(Güz), 2014, 141-155.
- Ronis, D. L. (1980). Repetition and Agreement with Opposing Arguments: A Delayed Action Effect, *Journal of Experimental Social Psychology*, 16(4), 376-387.
- Sarıgül, A. (2020). Yeni Bir Ulus Oluşmasında Propagandanın Etkisi; Alman Nasyonalist Parti Örneği, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 285-320.
- Seki, Ö. (2017). İkna Edici İletişim Açısından Korku Çekiciliği Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Tarafından Yayınlanan Kamu Spotları Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Şadillili, V. (1980). *Türkiye 'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyandar*, Ankara: Kon Yayınları.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye 'nin Siyasal Antlaşmaları, C. I.*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Shabo, M. (2008). *Techniques of Propaganda and Persuasion*, DE: Prestwick House.
- Tarhan, N. (2011). *Psikolojik Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Topbaş, E. (2005). *Çocuğunuzun Korkuları ve Çözüm Yolları*, Ankara: Tek Ağaç Yayınları.
- Tutar, H. ve Yılmaz, M. K. (2003). *Genel İletişim*, Ankara: Nobel Basımevi.
- Yalçın, S. (2000). *Atatürk 'ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yaman, Ö. M. (2007). Bir İktidar Aracı Olarak Propaganda, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.